

Գագիկ ԽԱՉԻԿՅԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՊԵՏԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱԿԱՆԳԼՄԱՆ ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԸ Ա.ԱՀԱՐՈՆՅԱՆԻ ԵՐԿԵՐՈՒՄ

19-րդ դարի վերջին և 20-րդ դարի սկզբին ժամանակի գերտերությունների՝ Օսմանյան կայսրության և ցարական Ռուսաստանի տիրապետության տակ գտնվող հայ ժողովրդի նշանավոր գրողները՝ Գ. Զոհրապը, Հ. Թումանյանը, Ավ.Իսահակյանը, Լ. Շանթը, Վ. Տերյանը, Ա.Ահարոնյանը և ուրիշներ, չափազանց զգայուն ու նպատակասլաց են վերաբերվել իրենց ժողովրդի իրավունքները պաշտպանելու, ազատագրական պայքարի խրախուսման գործընթացներին: Օտար տերությունների լծից հայրենիքն ազատագրելու գաղափարը նրանք արձարծել են թե՛ իրենց գեղարվեստական ստեղծագործություններում և թե՛ հրապարակախոսական հոդվածներում ու զանազան բնույթի այլ գրվածքներում: Բացի այդ, ակտիվորեն մասնակցել են պետականություն չունեցող իրենց ազգի հասարակական-քաղաքական, մշակութային կյանքին, ոմանք (Ա.Ահարոնյան, Լ.Շանթ) հետագայում գործուն դերակատարություն են ունեցել ազգային ինքնիշխան պետության կայացման գործում: Վերոհիշյալ գործընթացներում իր ուրույն ներդրումն է ունեցել գրող, հրապարակախոս, Հայաստանի առաջին Հանրապետության հայտնի պետական գործիչ Ավետիս Ահարոնյանը /1866-1948/:

1880-ական թվականներին իր գեղարվեստական, ազգագրական ու հրապարակախոսական հոդվածներով թե՛ արևմտահայ և թե՛ արևելահայ իրականության մեջ աչքի ընկած գրողը հետագայում՝ 1898-1902թթ., բարձրագույն կրթություն ստանալով Լոզանի (Շվեյցարիա) և Փարիզի Սորբոնի համալսարաններում, մտնում է ժամանակի ամենաճանաչված ազգային-քաղաքական կուսակցության՝ Հայ հեղափոխական դաշնակցության շարքերը, մտերմանում կուսակցության առաջնորդ Ք.Միքայելյանի հետ: 1917 թվականին Ռուսաստանում ժամանակավոր կառավարության հաստատման շրջանում ընտրվել է Հայոց ազգային խորհրդի նախագահ, իսկ երբ ստեղծվեց Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը, 1919թ. ընտրվեց Ազգային խորհրդի (պառլամենտ) նախագահ:

Երիտասարդ Ա.Ահարոնյանի աշխարհայացքում, գեղարվեստական ստեղծագործություններում ու հրապարակախոսության մեջ իր ժողովրդի ազատության և ինքնիշխան պետականություն ունենալու գաղափարները ծնվել ու հասունացել են աստիճանաբար:

Ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարի դրվատմանը գրողը հանգեց ստեղծագործական, գրական ուսումնառության, կենսաճանաչողության դժվար ու բարդ ճանապարհ անցնելու շնորհիվ: Օսմանյան կայսրության տիրապետության տակ գտնվող արևմտահայության օրհասական վիճակի մասին 1894-96 թթ. կոտորածներից ազատված գաղթականների հետ շփումների ու գրույցների

միջոցով իմանալուց հետո, այդ ամենն իր պատմվածքներում և վիպակներում պատկերելով՝ Ահարոնյանը Րաֆֆուց հետո մի անգամ ևս հայ ընթերցող հանրության առաջ բացեց արևմտահայ իրականության ողբերգական ու հերոսական պայքարի տեսարանների մի անծայրածիր թվացող թատերաբեմի վարագույրը: Օսմանյան կայսրության տեղական իշխանությունների, թուրք ու քուրդ մանր ու խոշոր իշխողների դեմ ազատագրական պայքար մղելու գաղափարների մասին գավառահայության մեջ եղած հակասական պատկերացումների բացահայտումներին համադրվում և զուգահեռաբար գեղարվեստորեն պատկերվում էին հայ-քրդական հարաբերությունների կնճռոտ խնդիրները: Հայտնի է, որ քաղաքակրթական զարգացմամբ հայ ժողովրդից ցածր մակարդակի վրա գտնվող թուրք ու քուրդ ազրեսիվ ցեղերի հարևանությամբ ապրող գավառահայության կյանքը վտանգված էր նաև այն պատճառով, որ թուրքերն ու քրդերը նույն կրոնն էին դավանում, իսլամադավան էին: Բացի այդ՝ քոչվոր, ավարառու քրդական ցեղերը զինված էին, իսկ քրիստոնյա հայերին չէր թույլատրվում բացահայտ կերպով զենք կրել: Օսմանյան կայսրության մեջ քրդական ցեղերը, մեծաքանակ լինելով իրենց հայրենիքում, ցանկանում էին ինքնիշխանության հասնել: Ազատագրական պայքար մղելով թուրքերի դեմ՝ ինքնիշխանության էին ձգտում հասնել նաև հայերը: Հայ գործիչները փորձում էին համագործակցել քրդերի հետ ընդդեմ սուլթանական Թուրքիայի տիրապետության, սակայն, ինչպես հայտնի է, հայ-քրդական միասնական դաշինք չի հաջողվում ստեղծել:

Թուրքական իշխանությունները թե՛ գաղտնի և թե՛ բացահայտ քրդական ցեղերի առաջնորդներին հրահրում էին հարձակվել հայերի բնակավայրերի վրա վերջիններիս թալանելու, կոտորելու, հողերն ու տարածքները նվաճելու համար: Օսմանյան կայսրության նման քաղաքականությունը ձեռնտու էր քրդական վերնախավին: Հետևաբար պետք է ասել, որ այդպիսով քրդերը միայն գործիք չէ, որ դարձան սուլթանական Թուրքիայի ձեռքին հայերին ամեն կերպ ճնշելու, իսկ 1915 թվականին՝ նաև զանգվածային կոտորածներին մասնակցելու գործընթացներում: Քրդերի նկատմամբ թուրքական իշխանությունների նման վերաբերմունքն ըստ էության համապատասխանում էր նաև վայրենաբարո, ազահ ու ընչաքաղց քուրդ ցեղապետերի, ավատատերերի շահերին ու ցանկություններին:

Ժամանակակից հայ ճանաչված պատմաբան, ակադեմիկոս Ն. Հովհաննիսյանը, առաջադեմ քուրդ պատմաբան Քամալ Ահմադի հայ-քրդական հարաբերությունների մասին աշխատություններից մեկի մասին գրում է. «Հայերի ցեղասպանությանը քրդերի մասնակցության մյուս դրդապատճառը Քամալ Ահմադը համարում է քրդական ցեղերի ավազանու ազահությունը և ընչաքաղցությունը, որը ձգտում էր հարստանալ հայերի հաշվին: Նա նշում է, որ համիդիե գործերը և քուրդ որոշ ֆեոդալներ, աղաներ, ցեղապետներ, շեյխեր կարծում էին, թե հայերի սպանությունը ամենահարմար հնարավորությունն էր իրենց ձեռքը զցելու նրանց պատկանող հողատարածքները, արոտավայրերը, անասունները, գույքն ու ունեցվածքը և այդ պատճառով էլ մասնակցում էին հայերի ցեղասպանությանը: Քամալ Ահմադի այս վկայությունը, անշուշտ, օգնում է ճիշտ հասկանալու, թե ին-

չու էին քրդերը դեմ հայերի անկախությանը և դրա մոտիվացիան: Քրդական ավագանին՝ ֆեոդալները, շեյխերը, ցեղապետները վախենում էին, որ Հայաստանի անկախության դեպքում իրենք կզրկվեն հայերին կողոպտելու ու թալանելու, հայերի հաշվին հարստանալու և նրանց հողերին տիրանալու հնարավորությունից»¹: Ինչպես ասում են, մեկնաբանություններն այստեղ ավելորդ են:

Հայ-քրդական հարաբերությունները վերոհիշյալ իրողությունների դիտանկյունից մեր գրականության մեջ գեղարվեստորեն առավել տպավորիչ ու ակնառու կերպով Բաֆֆուց հետո թերևս պատկերել է Ա.Ահարոնյանը 1890-900-ական թթ.գրած «Հարևանները», «Բաշո», «Դարավոր կաղնին», «Մև օրեր», «Ռաշիդ» վերնագրերով պատմվածքներում ու վիպակներում և հատկապես «Ազատության ճանապարհին»/1906/ ժողովածուի երկերում:

«Հարևանները»/1898/ պատմվածքում Ռեզգոյի միջոցով բացահայտվում է այն իրողությունը, որ քրդերի ասպատակությունները քրիստոնյա հայ ազգաբնակչության բնակավայրերի նկատմամբ իրականացվում էին Ստամբուլից եկած (այն է՝ թուրքական իշխանությունների կողմից ուղարկված) հրամաններից խրախուսվելու և դրանք գործնականում կատարելու անձնական շահագրգռվածության շնորհիվ: Եվ ահա երախտամոռ Ռեզգոն իրեն բուժած հայ գյուղացի Հովակի և նրա հարևան Մարտոյի եզները վարատեղում լծից հանում և տանում է՝ իր արարքը հիմնավորելով հետևյալ կերպ. «Քիրվա Հովակ, մենք աղուհաց ենք կերել միասին, ես չեմ կարող մոռանալ. աղուհաց մոռացողի աչքերը կը կուրանան: Երեկ մի բան իմացա, Ստամբուլից հոհմ (հրաման) է եկել, որ մեր կուրմանջները (քրդեր) ֆլաներին (հայերին- Գ.Խ.) թալանեն: Էսօր է, էգուց է, ձեր գյուղում էլ մալ, ապրանք չի մնա: Ուղիղ ասած, սիրտս շատ է ցավում քեզ համար. Դե ես մենակ ի՞նչ կարող եմ անել մեր սաղ էլիաթի դեմ. միտք արի, վճռեցի գալ գոնե այս բանը քեզ հայտնել, որ զգույշ լինես. մեկ էլ... մեկ էլ... ասացի՝ գնամ քիրվայիս եզները բերեմ: Դե միևնույն է, որ ես չտանեմ, ուրիշները կըտանեն, ափսո՛ս են, լավ եզներ են, ինչո՞ւ ուրիշները տանեն. Մստո՛, դու եզներն արձակիր. Քիրվայի մալը քիրվային է հալալ, այնպես չէ՞, քիրվա՛ ջան»²: Իրեն բուժող Հովակի նկատմամբ նման «սրտացավ» վերաբերմունքն իր հերթին վկայում է հայերի և քրդերի հարաբերություններում վերջիններիս ոչ միայն քաղաքակրթական ցածր մակարդակի մասին, այլև թուրքական իշխանությունների կողմից հայերին թալանելու խրախուսանքի ձեռնադրությունը քրդերի համար:

Այս շրջանում Արևմտյան Հայաստանի գավառներում տեղի ունեցող նման իրողություններն ու փաստերը Ա.Ահարոնյանին պարզապես բերել էին այն համոզման, որ թուրքական իշխանությունների և քրդական ցեղերի դեմ պայքարում հայերը, դժբախտաբար, հավատարիմ ոչ մի դաշնակից չունեն: Այդ իսկ պատճառով Հովակի ու Ռեզգոյի փոխհարաբերությունները, Հովակի ու Մարտոյի՝ քրդերի

¹ Հովհաննիսյան Ն., Քրդերի մասնակցությունը հայերի ցեղասպանությանը: Քրդական գործոնը Արևմտյան Հայաստանի հարցի լուծման հայկական հայեցակարգում, հրատ. Ռամկավար ազատական կուսակցության, Եր., 2016, էջ 20:

² Ահարոնյան Ա., Երկերի ժողովածու, հ. 1, Թեհրան, 1982, էջ 267:

նկատմամբ ունեցած հակադիր վերաբերմունքը և դրա հետևանքները պուժեի շղթայում հանգեցնում են նաև այն հետևությանը, որ քրդական ցեղերի շահերը համընկնում էին սուլթանական Թուրքիայի հայահալած քաղաքականությանը. դա էր պատճառը, որ հայ-քրդական բարեկամությունն հաստատելու բոլոր ջանքերը (եթե նկատի չունենանք առանձին դեպքերը) ապարդյուն եղան: Ահարոնյանի «Հարևանները» պատմվածքն արտացոլում էր ահա այս իրողությունը: Հետևաբար, գրողը ևս հակված էր ինքնօգնության, ժողովրդի մարտունակ ուժերի միջոցով բռնության դեմ ամեն մի կոնկրետ դեպքում հակահարված տալու գաղափարին: Մակայն մյուս կողմից՝ առանձին անհատների, օրինակ «Բաշուն» վիպակում Ղզրոյի՝ քրդերի դեմ վրիժառության տարերային դրսևորումների պատկերմամբ ևս ցուցադրվում է իրենից մեծ ուժերի դեմ հայ մարդու միայնակ ընդվզելու թուլությունը: Իսկ վրիժառության պատճառն այն էր, որ քրդերը Ղզրոյի որդուն վարատեղում սպանել և Բաշո եզը տարել էին, իսկ հետագայում քուրդ հրոսակները առեվանգել էին աղջկան ու հարսին: Նման դեպքերը լավագույնս են վկայում հայ մարդու տեսակի՝ ստրկության դեմ պայքարելու և արժանապատվորեն իր հայրենիքում ապրելու կամքի ու ունակության դրսևորման անհատական ներուժի մասին:

Անհրաժեշտ էր նման ներուժ ունեցողներին համախմբել իրենց հայրենիքը զավթած օտար ցեղերին (քրդերին ու թուրքերին) հակահարված տալու, հայ մարդուն կողոպտելու, սպանելու և անպատիժ մնալու նրանց ախորժակը սանձելու համար: Եվ ահա 1898 թ. մարդկային ու գաղափարական շփումները Զ.Միքայելյանի հետ, ուսումնառությունը եվրոպական երկրներում նրան մղում են օտարների տիրապետության դեմ ազատագրական պայքար մղելու հնարավորությունը տեսնելու Արևմտյան Հայաստանի տարածքում հայդուկական-ֆիդայական պայքար իրականացնելու ձևով: Հայ մարդու մեջ համազգային չարիքի դեմ անհատական կամ խմբակային ռոմանտիկական ընդվզման մասին պատկերացումը Ահարոնյանի ձևավորվող աշխարհայացքում ամրապնդվել էին նաև գերմանացի փիլիսոփաներ Ֆ.Նիցշեի՝ գերմարդու, մարդկային ճակատագրին ընդդեմ գնալու գաղափարներով և Ա. Շոպենհաուերի՝ գիտակցության նկատմամբ կամքի գերակայության մասին իրեն հոգեհարազատ գաղափարները յուրացնելու շնորհիվ:

Գեղարվեստական ստեղծագործություններում նեոռոմանտիկական և ռեալիստական պատկերավոր մտածողության համադրությամբ է Ահարոնյանն ստեղծել իր «Ազատության ճանապարհին» /1906/ ժողովածուի պատմվածքները, որոնք մեր գրականության մեջ պատմվածքի ժանրի բնագավառում առաջին անգամ հայ ընթերցողին ներկայացրին Արևմտյան Հայաստանում կռվող հայ ֆիդայիների՝ այդ խիզախ հայրերի կատարած անձնագոհ սխրանքի հերոսական ու ողբերգական կենսադրվագները, կերպարներին բնորոշ բարոյաճեղճության տարբեր բարդություններով: Ուշագրավ է, որ գրողը, ֆիդայական պայքարի ընթացքը պատկերելով, ցույց է տվել, թե ինչպես ահեղ թշնամու դեմ կռվի գնացող հայ ազատամարտիկներն ընդհանուր առմամբ ձգտում էին առաջնորդվել մարդասիրական սկզբունքներով և ոչ թե հակառակորդի դեմ ունեցած կույր ատելության ու վրիժառության զգացումով: Մեր ժողովրդի քաղաքակրթական մակարդակի նման տար-

բերությունը ոսոխից (մասնավորապես քրդերից) ակներև է պատկերված ժողովածուի «Լուսաբացին» պատմվածքում: Նախորդ օրը քրդերի դեմ մղած ծանր մարտերից հետո՝ մյուս օրվա լուսաբացին գոհեր ու վիրավորներ ունեցած ֆիդայիների խմբի առջև է անսպասելիորեն հայտնվում մի զինված երիտասարդ քուրդ, որն այցելության էր գնում իր հարսնացուին: Վայրի քրդի ինքնօրինակ գեղեցկությունը տեսնելով և տվյալ պահին նրան իրենց թշնամի չհամարելով՝ հայրուկապետը քրդին սպանելու հրաման չի կարողանում տալ: Երբ երիտասարդ քուրդն իրեն զինաթափ անող, իր տոկունությամբ աչքի ընկած, վիրավոր Խաչոյին հրում է, վերջինս կրակելով սպանում է քրդին: Հայրուկապետի զայրույթն ուղղվում է Խաչոյի դեմ, և խմբի մյուս անդամները հագիվ են զսպում նրան, որպեսզի հայրուկ Խաչոյին մահապատժից ազատեն: Արևմտյան Հայաստանում տեղի ունեցող նման կռիվների ժամանակ կերպարների դրսևորած հոգեբանական բազում բարդությունները վկայում են ֆիդայական-պարտիզանական մարտերի ընթացքում տեղի ունեցող հակասական իրողությունները: Թեև հակառակորդը մեծ ուժեր ուներ ու կազմակերպված էր, բայց և այնպես հայկական գավառներում ընթացող ֆիդայական խմբերի մարտերը, այնուամենայնիվ, զսպում էին թուրք ու քուրդ բաշխրզուկների կամայականությունները հայ բնակչության նկատմամբ և պատվախնդիր ու ազատասեր հայրորդիներին կոփում ապագա նորանոր կռիվների համար:

Պետական գործիչ և գրող Ահարոնյանը, ինչ խոսք, չէր ժխտում հայ ժողովրդի ճակատագրում, մասնավորապես ազատագրական պայքարում և ինքնիշխան պետականություն ունենալու գործում հարևան երկրների, միջազգային դիվանագիտության, առաջադեմ գործիչների դերակատարության նշանակությունը: Նա այդ մասին գրում է և՛ «Քրիստափոր Միքայելյան» կենսագրական վիպակի արժեք ունեցող երկում՝ դաշնակցական առաջնորդի քաղաքական հայացքների բացահայտումների կապակցությամբ, և՛ իր քաղաքական օրագրում, որը հայտնի է «Մարդարապատից մինչև Սևր և Լոզան» վերնագրով: Ահարոնյանը մեր ժողովրդի կյանքում տեղի ունեցած ողբերգական ու հերոսական իրադարձությունների ժամանակակիցը եղավ: Ֆիդայական ձախողված պայքարին հաջորդեց 1915 թ. Եղեռնը: 1917թ. Ռուսական կայսրության մեջ միապետության տապալումը նպաստեց Հայաստանի առաջին Հանրապետության ստեղծմանը: Բայց և այնպես, պատմաքաղաքական դաժան իրադարձությունների բովով անցած հայ ժողովրդի իրական կեցությունը Ահարոնյանին մղում էր ուշադրությունը սևեռել իր պատմական, հինավուրց հայրենիքում ապրող հայ բնակչության իրական ներուժի օգտագործմանը: Քանզի Հայաստանի առաջին Հանրապետությունն ստեղծվեց խիզախ հայրորդիների անձնագոհության, կամավորների ու ողջ մնացած նախկին հայրուկների՝ դարավոր թշնամու դեմ վերստին ինքնամոռաց ազատագրական պայքարի մեջ մտնելու շնորհիվ: Վերոհիշյալ թեմաներն ու գաղափարները նա արծարծել է 1920-ական թվականներին գեղարվեստական հրապարակախոսության, վավերագրության, հուշագրության համադրումներով գրած «Կամավորը», «Անդրանիկ», «Ավարայրի ոգեկոչումը» և այլ երկերում:

«Կամավորը» քնարական արձակ ստեղծագործության մեջ գրողը ներբողում է ընդհանրապես կամավոր մարտիկի բարոյական պահվածքի նշանակությունը ժողովրդի ազգային ազատագրական պայքարում: Կամավորը նրա պատկերացմամբ «սուկ զինվոր չէ. նա ավելի է, քան զինվորը»³: Կամավորը հայրենիքի, մարդկային ազատությունների իրական, անդավաճան, բոլորանվեր պաշտպանն է: «Միակ արդար պատերազմը հայրենիքի և առհասարակ մարդկային ազատության համար մղված պատերազմն է: Ազգերի բոլոր մեծ հեղաշրջումները կամավորների գործ է: Բոլոր լեգենդաները, որոնցով ապրում է մարդկությունը՝ կապված իդեալին, կամավորների կերտածն է»⁴:

Հին հունական դիցաբանության մեջ, իբրև կամավորի մասին իր պատկերացումների մարմնացում, նա հիշատակում է Պրոմեթևսի անունը, իսկ իրական գործիչներից՝ իտալական ազգային-ազատագրական պայքարի առաջնորդ Գարիբալդիին: Հայ իրականության մեջ նրա ճանաչած առաջին կամավորը Գոլոշյանն էր (Ալեքսանդր Գոլոշյան): Ըստ էության կամավորներ էին նաև բոլոր հայդուկ-ֆիդայիները, որոնց նկատմամբ խորին ակնածանքով ու դրվատելու մեծագույն ցանկությամբ էր լցված նրա հոգին: Ահա այդ կամավոր-հայդուկների մեջ նա առանձնահատուկ վերաբերմունք ունի Անդրանիկ Օզանյանի՝ զորավար Անդրանիկի նկատմամբ: Նրա կերպարը Ահարոնյանը գեղարվեստորեն ստեղծել է «Հազրեն» պատմվածքում, ապա մահվան կապակցությամբ «Անդրանիկ»/1927/ վերնագրված հուշակնարկում: Գրողը մտերիմ էր Անդրանիկի հետ, ուստի նրան ներկայացրել է ն՝ մոտիկից դիտված, ն՝ ժողովրդի ընկալումներով, ն՝ պատմական իրադարձությունների մեջ իր կատարած ներդրումով: Այստեղ էլ գրողը կարևորում է այն առնչությունը, որ կար կամավորական-հայդուկական պայքարի և Հայաստանի առաջին Հանրապետությունը կերտող հայկական բանակի ստեղծման ու արևելահայության փրկության գործում: «Եթե 1917-18 թվերին, - գրում է Ահարոնյանը, - ափ հափռ, հնիհն հնարավոր եղավ արշավող թշնամու մահահոտ շնչի տակ այդ բանակը կազմել և ճակատի հանել, դա միայն և միայն պարտական ենք շուրջ քառասուն տարի իրար հաջորդող կամավորական խմբերի անձնուրաց ինքնագոհության: Հայ բանակը հայ ժողովուրդի հոգու մեջ թառած էր և շարժվեց ու դուրս ելավ առաջին իսկ ահագանգին»⁵: Ապա, նկատի ունենալով 1918թ. մայիսին թուրքերի առաջխաղացման կասեցումը հայկական բանակի կողմից դեպի Արևելյան Հայաստան, ավելացնում է. «Երբեք մենք չէինք ունենա այսօրվան Հայաստանը իր մեկ միլիոն հոծ հայությամբ, եթե չլինեին Ղարաքիլիսս ու Մարդարապատ»⁶:

Խոհուն ու խորիմաստ ոգևորությամբ, տեղի ունեցածի ողբերգական ու հերոսական ելևէջները ներկայացնելով է գրողը «Ավարայրի ոգեկոչումը»⁷ հերոսապատում-ակնարկում նկարագրել 1918 թ. մայիսին տեղի ունեցած հայկական բա-

³ «Վարուժան» /թերթ/, փետրվար, թիվ 2 /15/, Եր., 1994:

⁴ Նույնը:

⁵ Ահարոնյան Ա., Երկերի ժողովածու, հ. Ե, Բոստոն, 1948, /Թեհրան, 1983/, էջ 429:

⁶ Նույնը:

⁷ Ահարոնյան Ա., Ավարայրի ոգեկոչումը, Անդրանիկ, Եր., 1991:

նակի ճակատամարտերը թուրքական հորդաների դեմ հանուն Արևելյան Հայաստանում ինքնիշխան, անկախ պետականության կայացման: Այդ հերոսապատումակներարկում նա իրողությունները ներկայացրել է ժամանակակցի լավատեղյակությամբ ու ահարոնյանական գեղարվեստական խոսքին բնորոշ պատկերավորությամբ, հերոսականի ու ցավի հուզականորեն ազդեցիկ պատումով:

Փարիզում, 1920թ. օգոստոսի 10-ին՝ Հայաստանի կառավարության դիվանագիտական առաքելությունն իրականացնելիս, իբրև պատվիրակության նախագահ՝ նա ստորագրեց Սևրի հայտնի պայմանագիրը, որը, ինչպես հայտնի է, հայանպաստ էր, որովհետև Արևմտահայաստանն իր մեծ մասով դուրս էր բերվում Առաջին աշխարհամարտում պարտված Թուրքիայի տիրապետության տակից: Պայմանագիրը ստորագրելու կապակցությամբ Ահարոնյանն իր քաղաքական օրագրում գրել է. «Կյանքիս ամենաերջանիկ օրն է այս: Երեսուն տարվա պայքարս, բողոքս, տառապանքս ու հույսերս պսակվեցին փառավոր հաջողությամբ: Թուրքական դաշնագիրն ստորագրվեց, և բոլոր Դաշնակից պետությունների Համաժողովն այսպիսով հռչակեց Միացյալ, Անկախ, Ազատ Հայաստանը Սևրի սրահում»⁸: Ճիշտ է, պատմաքաղաքական նորանոր հանգամանքների բերումով այս պայմանագիրը թղթի վրա մնաց, և, դժբախտաբար, չիրականացավ Արևմտյան Հայաստանի մեծ մասի ազատագրումը: Իսկ Լոզանի կոնֆերանսից /1922-23/ հետո Ահարոնյանը, ինչպես հայտնի է, իր դժգոհությունն արտահայտելով դրա արդյունքների նկատմամբ, հեռացավ քաղաքականությունից: Բայց և այնպես, իր ու իր սերնդի կենսափորձից ելնելով, նա կարողացավ նաև մեր ժողովրդի պատմությունից ու ներկայից կատարված իմաստուն եզրակացություններով դասեր փոխանցել եկող նոր սերունդներին՝ մասնավորապես գրելով. «Զենքի հաջողությունը փոփոխական է. հաղթանակի հետ և պարտությունը կա, բայց ձեռքի մեջ փշրված սուրը հեղափոխության և ազատության մահը չէ, քանի որ կա ու եռում է հոգիների ալեկոծող հեղափոխությունը: Ազգերի ազատությունը իր արտաքին ռազմական արտահայտությունից առաջ՝ հոգեբանական երևույթ է: Բռնության դեմ ծառայող և սուր բարձրացնող ազգը նախ հոգեպես ազատագրված է ստրկության բոլոր կաշկանդումներից: Այս է, որ կատարեցին մեր բոլոր հայտնի ու անհայտ հայդուկները իրենց մահով, նրանք բարձրացրին մեր ցեղի մեջքը, նրանք ազատագրեցին հայ ռզին նախապաշարումների, հնազանդության, համակերպության մրուրից, նրանք կերտեցին մեր ապագա բանակի կռու ու գաղափարական զանգվածը»⁹:

«Մարդարապատից մինչև Սևր և Լոզան» վերնագրված քաղաքական օրագրում ակներև են երևում այն ջանքերը, որ գործադրեց Ահարոնյանը Հայաստանի առաջին Հանրապետության սահմանները դաշնակից պետությունների աջակցությամբ ընդարձակելու համար: Մակայն դաժան իրականությունը ցույց տվեց, որ անկախացած առաջին հանրապետության սահմանները հնարավոր էր պահ-

⁸ Ահարոնյան Ա., Մարդարապատից մինչև Սևր և Լոզան: Քաղաքական օրագիր, 1919-1927, ԵՊՀ հրատ., Եր., 2001, էջ 117:

⁹ Ահարոնյան Ա. Երկերի ժողովածու, հ. Ե, Բոստոն, 1948, /Թեհրան, 1983/, էջ 428:

պանել գեթ սեփական բանակ ունենալու, սեփական զինվորների հայրենասիրության շնորհիվ:

Այսպիսով, կարելի է ասել, որ մեր ժողովրդի մարտունակ ոգու մասին Ահարոնյանի կատարած դիտարկումները յուրովի հաստատվեցին նաև մերօրյա իրադարձությունների միջոցով: Հայ կամավորների՝ ֆիդայի-հայդուկների պայքարի ձևերն իրենց ուրույն արտահայտություններով, ոգով ու գաղափարներով դրսևորվեցին նաև Հայաստանի երրորդ Հանրապետության հաստատման և Արցախի ազատամարտի ընթացքում:

ИДЕИ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ И ВОССТАНОВЛЕНИЯ АРМЯНСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В ПОВЕСТЯХ А. АГАРОНЯНА

___ Резюме ___

___ Г. Хачикян ___

В мировоззрении и художественных произведениях выдающегося армянского писателя, председателя парламента первой РА Аветиса Агароняна (1866 – 1948) идея свободы и независимости Армении сформировалась и созрела постепенно. Исходя из художественных и идеологических традиций, сформировавшихся в армянской и мировой литературе, писатель, во-первых, в сборнике «По пути свободы» (1906г.) впервые рассказывает о борьбе фиданов в Западной Армении. Затем в своей письменной речи (в различных статьях) подчеркивает значимость освободительной борьбы, как пути к освобождению от иноземного ига и созданию независимой республики.

В своих рассказах он вновь открывает занавес трагической и героической борьбы армянской действительности. Наиболее сильно выразил идеи национально-освободительной борьбы в своих произведениях в студенческие годы (1898г.), в швейцарском городе Лозанне. В эти годы он общался с лидером партии "Дашнакцутюн" Х. Микаеляном, с представителями армянской интеллигенции газеты "Дрошак", с национал-революционерами и фиданнами.

Мысль освобождения от иноземного ига и создания независимого государства сопровождала его на протяжении всей его жизни. Писатель излагает свои мысли не только в своих литературных произведениях, но и в публичных выступлениях, статьях, путевых заметках.

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Խաչիկյան Գագիկ Վահեի– Բ.գ.դ., Շիրակի պետական համալսարան,

E-mail:gagikkhachikyan@gmail.com